

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

**FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA HISTORIE**

**VÝVOJ VÝCHOVY K OBČANSTVÍ NA ÚZEMÍ ČR OD ROKU
1918**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Eva Horová

Občanská výchova se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Michal Svoboda, Ph.D.

Plzeň, 2024

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni dne

.....
vlastnoruční podpis

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Mgr. Michalovi Svobodovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady. Dále děkuji Pedagogické knihovně v Praze za ochotný a milý přístup a Mgr. Haně Pánkové za korekturu kvalifikační práce.

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK	2
ÚVOD	3
1 VÝVOJ ČESKÉHO ŠKOLSTVÍ	5
1.1 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1918–1939	5
1.1.1 Ministerstvo školství a národní osvěty	5
1.1.2 Malý školský zákon	6
1.1.3 Podoba občanské nauky a výchovy před jejím zrušením	7
1.2 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1939–1945	8
1.3 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1945–1948	10
1.3.1 Podoba občanské výchovy před státním převratem	11
1.4 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1948–1989	12
1.4.1 Podoba občanské výchovy v tomto období.....	14
1.5 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ OD ROKU 1989 PO SOUČASNOST	16
1.5.1 Kurikulární reforma	17
1.5.2 Současná podoba občanské výchovy	18
2 ANALÝZA UČEBNIC OBČANSKÉ VÝCHOVY.....	22
2.1 STANOVENÍ HYPOTÉZ	23
2.2 PRVOREPUBLIKOVÁ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY	23
2.3 KOMUNISTICKÁ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY	27
2.4 SOUČASNÁ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY.....	31
2.5 SYNTÉZA.....	33
ZÁVĚR.....	35
RESUMÉ	36
SEZNAM LITERATURY	38
SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK, GRAFŮ A DIAGRAMŮ	38
PŘÍLOHY	I

SEZNAM ZKRATEK

aj. – a jiné

atd. – a tak dál

ČR – Česká republika

ČSR – Československá republika

ČSSR – Československá socialistická republika

Kčs – koruna československá

KSČ – Komunistická strana Československa

MŠMT – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

MŠaNO – Ministerstvo školství a národní osvěty

např. – například

resp. – respektive

RVP – rámcový vzdělávací program

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

ŠVP – školní vzdělávací program

tj. – to jest

tzn. – to znamená

tzv. – takzvaně

ZŠ – základní škola

Úvod

Toto téma jsem si zvolila především proto, že pro mě představovalo možnost se dozvědět více o vývoji předmětu, jež bych v budoucnu ráda vyučovala. Občanská výchova se mi v současnosti, z nepochopitelných důvodů, jeví jako podceňovaný předmět, tudíž pro mě bylo zajímavé sledovat, jak tomu bylo v minulosti.

Bakalářská práce má stanoveny následující cíle:

- Popsat a přiblížit vývoj českého školství se zaměřením na občanskou výchovu od vzniku samostatného československého státu až do současnosti.
- Předložit důležité zákony a reformy, jež měly vliv na podobu občanské výchovy.
- Provést analýzu učebnic občanské výchovy z odlišných historických období, na jejímž základě dosáhneme potvrzení či vyvrácení předem stanovených hypotéz.

Hlavním přínosem bakalářské práce je přiblížení vývoje předmětu občanské výchovy, a to od jejího vzniku až po současnou podobu v rámci historického kontextu v jednotlivých epochách. To je demonstrováno i následnou analýzou, jež se soustředí na odlišnosti v metodologických prvcích a v samotných obsazích.

Bakalářská práce se zabývá především podobou občanské výchovy základního školství, ovšem při analýze prvorepublikové učebnice se dotýká i škol měšťanských. Práce je rozdělena na dvě hlavní kapitoly – *Vývoj českého školství* (teoretická část) a *Analýza učebnic občanské výchovy* (praktická část) – ty jsou dále děleny na podkapitoly.

Vzhledem k velkému časovému rozmezí je práce pojata spíše obecně a nezachází do přílišných detailů. V teoretické části práce se zabýváme podobou školství v důležitých historických meznících našeho státu, tj. meziválečné období, druhá světová válka, komunistické období a současná doba. Zvláště se pak zaměřujeme na podobu občanské výchovy, mimo to si přiblížíme i funkce Ministerstva školství a důležité dokumenty, jež poslouží k lepšímu pochopení kontextu i samotného vývoje tohoto předmětu.

V teoretické části je naší hlavní oporou *Základní učebnice pedagogiky a Pedagogika pro učitele*, z nichž čerpáme informace o obecném vývoji školství. Důležitými prameny pro bakalářskou práci jsou Věstníky Ministerstva školství a národní osvěty, díky nimž získáváme informace o podobě občanské výchovy v daném období. Dále hojně pracujeme s elektronickými zdroji, a to zejména s webovými stránkami Ministerstva školství, mládeže

a tělovýchovy, které nám říkají více o vývoji a funkcích této instituce, a RVP – především využijeme článek *Pojetí vzdělávacího oboru Výchova k občanství v RVP ZV* od Violy Horské.

První podkapitola teoretické části se věnuje českému školství v letech 1918–1938. Zabývá se vznikem ČSR a změnami, s nimiž se nový stát musel potýkat v oblasti školství, vznikem Ministerstva školství a národní osvěty a Malým zákonem, jenž ustanovil občanskou nauku a výchovu samostatným předmětem. Poslední část je pak zaměřena na podobu tohoto předmětu a její rozsáhlý obsah před jejím zrušením.

Druhá podkapitola z období druhé světové války se zabývá pouze podobou českého školství, jelikož občanská výchova jako předmět byla obnovena až v roce 1945.

Třetí a čtvrtá podkapitola nás informuje o podobě českého školství po konci války a během dlouhé komunistické epochy. Před státním převratem bylo obnoveno Ministerstvo školství a národní osvěty, rovněž byla obnovena občanská nauka a výchova, jež byla přejmenována na výchovu politickou – ta byla projevem lidově demokratické orientace a snažila se tento postoj pěstovat v žácích. Tato podkapitola nás rovněž informuje o některých důležitých školských zákonech a hojných změnách, k nimž v občanské/politické výchově došlo.

Poslední podkapitolou teoretické části je podoba školství od roku 1989 po současnost. Důležitou součást tvoří vysvětlení kurikulární reformy, vznik rámcových vzdělávacích programů a školních vzdělávacích programů. Opět zde zmíníme současnou podobu občanské výchovy a vysvětlíme změny, k nimž došlo.

Praktická část se zaměřuje na učebnici z prvorepublikového období, komunistického období a na učebnici současnou. Výchozími zdroji zde tedy pro nás jsou samotné učebnice, jež mi byly k dispozici v Pedagogické knihovně v Praze. Nejprve vždy krátce okomentujeme vybranou učebnici a stručně shrneme dané historické období, do něhož spadá, abychom měli lepší představu o tehdejší době. Samotná analýza zahrnuje následující: obsah učebnice jakožto orientační aparát, strukturu (text a mimotextové složky), obsahově formální schéma, koncepčně ideové schéma a funkce. Na základě informací z teoretické části jsme si stanovili hypotézy. Poslední částí praktické části je syntéza, jež nám poskytne výsledky, z nichž bude zřejmé, zda se hypotézy potvrdily či nikoliv, resp. zda došlo v předmětu k nějakému vývoji.

1 VÝVOJ ČESKÉHO ŠKOLSTVÍ

Tato kapitola představuje teoretickou část bakalářské práce, v níž si přiblížíme vývoj samotného českého školství se zaměřením na předmět občanské výchovy. V každé podkapitole si též představíme funkce tehdejší instituce Ministerstva školství, podobu občanské výchovy v daném časovém období a některé důležité dokumenty, jež měly vliv na vznik a následný vývoj občanské výchovy – např. malý školský zákon, učební osnovy či kurikulární reforma.

1.1 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1918–1939

Po vzniku ČSR 28. 10. 1918 se musel nový stát vypořádat s několika otázkami. Jedna z nich se nepochybně týkala právě školství. Trvalo téměř čtyři roky, než byl vydán první nový školský zákon, jež je jinak znám pod názvem malý. Do té doby byl školský systém zcela v souladu se systémem z dob Rakouska-Uherska, pro nějž byl podstatný základní školský zákon ze 14. května 1869. Zákon je možné znát také pod jinými názvy – např. Hasnerův zákon, květnový zákon nebo velký říšský zákon. Pro nás je důležité vědět, že tento zákon zavedl školu obecnou a školu měšťanskou, jelikož toto rozdělení se nezměnilo ani po vydání malého školského zákona.¹

1.1.1 MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY

Nově vzniklý československý stát přijal celý právní řád a systém rakousko-uherské monarchie, a to včetně jednotlivých ministerstev. Dne 2. listopadu 1918 byl zákonem Národního výboru č. 2/1918 Sb. ustanoven Úřad pro správu vyučování a národní osvětu. Nedlouho poté se ovšem pro nejvyšší správní úřady začala používat označení *ministerstva*, přičemž pro ministerstvo školství byl ustálen název Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠaNO).²

Zákonem č. 292/1920 Sb. z 9. dubna 1920 byla definitivně upravena správa školství v předmnichovském Československu. V § 1 tohoto zákona stojí: „*Státu přísluší nejvyšší správa veškerého vychování a vyučování a dozor k němu. Správu tu vykonává stát*

¹ VÁŇOVÁ, Růžena. Školský systém v českých zemích – vývoj a současný stav. In: *Pedagogika pro učitele*. 2. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9., s. 69-87

² KLOČKOVÁ, Lenka. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. Online. MŠMT. 2013-2023. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>. [cit. 2023-09-06].

ministerstvem školství a národní osvěty.“ Díky tomuto zákonu MŠaNO přebralo některé kompetence, které do té doby náležely zemské školní radě a politické správě. Po vydání zákona č. 25/1925 Sb. se pravomoci Ministerstva školství ustálily na veškerých školských záležitostech včetně učňovského školství. Jedinými školami, které nebyly zahrnuty do působnosti MŠaNO, tak zůstaly školy zemědělské, jež spadaly pod správu Ministerstva zemědělství.³

Mezi nejpodstatnější kompetence MŠaNO patřila např. příprava vládních osnov zákonů a vládních nařízení, vydávání všeobecných směrnic vztahujících se ke školství v rámci platných zákonů, schvalování norem, rozhodování o rozpočtu v oblasti školství a o systemizaci míst ve školách. Ministerstvo rovněž vydávalo zkušební řády, rozhodovalo o názvech škol a jmenovalo ministerské inspektory.⁴

Základ organizace MŠaNO byl v období Československé republiky tvořen osmi odbory: I. odbor se věnoval národnímu školství (obecné a měšťanské školy); II. odbor se zabýval školstvím středním; do III. odboru spadalo odborné školství; IV. odbor řešil záležitosti vysokých škol; V. odbor měl na starost národní osvětu, do níž spadala např. věda, umění a lidová výchova; VI. odbor se zabýval církevními záležitostmi; VII. odbor se naopak zabýval legislativními záležitostmi a sociální péčí o studentstvo; do VIII. odboru spadaly kulturní styky s cizinou.⁵

Na následujících stránkách se dozvíme, že pravomoci MŠaNO se měnily v závislosti na politické situaci, stejně tak i učební osnovy a obsahy jednotlivých předmětů, zvláště pak občanské výchovy.

1.1.2 MALÝ ŠKOLSKÝ ZÁKON

Malý školský zákon byl vydán 24. června 1922.⁶ Jednalo se o první vydaný školský zákon po vzniku ČSR, jenž se ovšem vztahoval pouze k lidovým – obecným a měšťanským –

³ KLOČKOVÁ, Lenka. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. Online. MŠMT. 2013-2023. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>. [cit. 2023-09-06].

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž.

⁶ *Zpráva výboru kulturního a rozpočtového o vládním návrhu zákona (tisk 3478), jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských*. Online. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. 1922. Dostupné také z: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3768_00.htm. [cit. 2023-09-06].

školám. Školský systém se s jeho vydáním nikterak nezměnil a zůstal stejný jako za Rakouska-Uherska, avšak nabídl menší úpravy (proto název malý). Pro občanskou výchovu je tento zákon nesmírně důležitý, jelikož ji zavedl jako jeden ze dvou nových učebních předmětů (tím druhým byly ruční práce pro chlapce).⁷ Do té doby byl obsah výuky k občanství součástí dějepisu a zeměpisu, informace o občanských povinnostech byly naopak obsaženy v čítankách.⁸

Občanská nauka a výchova byla zavedena jako povinný předmět na školách obecných neboli lidových, a občanských. Jejím obsahem byly základní poznatky a vědomosti o československém státě, státních (i světových) formách a zřízeních, zařízeních hospodářského, politického, kulturního a sociálního života. Občanská nauka a výchova vedla k republikánské výchově obyvatelstva tak, aby každý bez ohledu na národnost a náboženství byl již od mládí schopen pochopit nejen svá občanská práva, ale i své občanské povinnosti, které chová k Československé republice. Občanská výchova měla vychovávat k demokracii, k lásce k národu, ke vzájemné snášenlivosti, úctě a lásce. Z tohoto důvodu měli učitelé na obecných (lidových) a občanských školách zakázáno se nepřátelsky vyjadřovat o kterémkoli přesvědčení a o kterékoli národnosti.⁹

1.1.3 PODOBA OBČANSKÉ NAUKY A VÝCHOVY PŘED JEJÍM ZRUŠENÍM

Občanské výchově se před její zrušením v roce 1940 nevěnovala přílišná pozornost. Na obecných školách se občanská nauka vymezovala jako samostatný předmět až od 6. ročníku a byla jí věnována pouze jedna hodina týdně. V nižších ročnících byla vždy spojována s jiným předmětem – v 1. a 2. ročníku to byla prvouka, ve 3. a 4. ročníku naopak vlastivěda.

⁷ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 232

⁸ RYBA, Jiří. *Výchova občanská*. Online. Sociologická encyklopedie. 2018. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/V%C3%BDchova_ob%C4%8Dansk%C3%A1?fbclid=IwAR3aqNySzeVkuU9oFCY0BY2tCMxATLDW_RHR17R6EzvL19vpm685VWSqXd2w. [cit. 2023-10-31].

⁹ *Zpráva výboru kulturního a rozpočtového o vládním návrhu zákona (tisk 3478), jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských*. Online. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. 1922. Dostupné také z: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3768_00.htm. [cit. 2023-09-06].

Nauková část – základní vědomosti o státních a občanských zařízeních, o občanských právech a povinnostech – občanské nauky a výchovy je obsažena v rámci zeměpisu.¹⁰

Obecným úkolem tohoto předmětu bylo vychovávat žáky v mravní charaktery. V národním a křesťanském duchu v nich pěstovat cit národní hrdosti a národního bratrství, lásku k národu, k jeho minulosti, vzdělanosti a jazyku, a rovněž smysl pro spořádaný rodinný život. Žáci mají disponovat vědomím povinnosti sloužit celku a plnit občanské povinnosti. Dále učitelé vychovávají žáky k pravdě, vzájemné úctě, snášenlivosti, sociální spravedlnosti a k lásce k bližnímu. Probouzejí v nich pevnou vůli, ukázněnost, odvahu, sebevědomí, kladný vztah k práci, podnikavost a osobní odpovědnost. Žáci jsou také vedeni ke správné péči o tělesné a duševní zdraví, a rovněž se učí slušnému společenskému chování. Také se v ní věnovala pozornost náboženství.¹¹

Vidíme tedy, že obsah občanské nauky a výchovy byl velmi rozsáhlý. V současnosti by byla jeho značná část zahrnuta ve výchově ke zdraví – zejména péče o zdraví jako takové a správná životospráva.

Občanská nauka tehdy musela pronikat všemi předměty, především však prvoukou, vyučovacím jazykem, vlastivědou, dějepisem a tělesnou výchovou. Snahou učitelů bylo z žáků vychovat řádné občany. V případě správného vedení oné výchovy byli žáci podněcováni k podnikavosti a optimismu, vedeni k aktivitě a podporováni ve vlastním tvoření. Nejvýznamnějším činitelem při výchově je tedy vlastní učitelův příklad.¹²

1.2 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1939–1945

Po okupaci Československa a vyhlášení tzv. protektorátu se na území Česka změnilo mnohé, včetně školství, jež bylo tehdy řízeno říšským sekretářem Karlem Hermannem

¹⁰ *Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednorocní učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě: výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I.* V Praze: Státní nakladatelství, 1939, s. 45. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:d4bbad60-2105-11e4-8c14-5ef3fc9bb22f>

¹¹ *Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednorocní učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě: výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I.* V Praze: Státní nakladatelství, 1939, s. 45. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:d4bbad60-2105-11e4-8c14-5ef3fc9bb22f>

¹² Tamtéž, s. 45

Frankem. Snahou říše bylo zavést do škol fašistickou ideologii a vymýtit české dějinné povědomí. Školy byly podrobeny ideologickému nátlaku a zásahům do vzdělávacích obsahů. Postupně bylo zakázáno používat téměř na tři stovky učebnic. Všechny učebnice byly kontrolovány a nevhodné části textu začerňovány. Učitelé dějepisu i občanské nauky a výchovy byli přeškoleni v duchu panující ideologie. Byla zavedena povinná němčina, nejprve na měšťanských školách (podzim 1939), poté na školách obecných (1940/1941). Žáci z vyšších ročníků středních a odborných školy byli posíláni na práce do říše, či nasazováni do válečné výroby. Židovští žáci i učitelé se naopak potýkali s tvrdými perzekucemi, žákům bylo posléze zakázáno i domácí vyučování. Řada učitelů se podílela na činnosti odbojových organizací a umírala v koncentračních táborech.¹³ Omezení ze strany panující ideologie nakonec vedla ke zrušení občanské nauky a výchovy. Ta byla následně obnovena až po skončení druhé světové války v roce 1945, ovšem nyní pod přechodným názvem – politická výchova.¹⁴

Lidové školy byly reformovány v duchu říšské praxe. Původně pětiletá obecná škola byla zkrácena na čtyři roky; měšťanské školy byly přejmenovány na školy hlavní (plnily funkci tzv. škol výběrových) a postupovalo na ně zhruba 35 % žáků obecných škol.¹⁵

Během nacistické okupace byla pravomoc Ministerstva školství zcela ovládána Velkoněmeckou říší. Dokonce byl úřad přejmenován, a to na Protektorátní ministerstvo školství a národní osvěty. Ministerstvo se tehdy stalo prostředkem prosazování nacistické germanizační a odnárodňovací politiky v českém školství. V čele ministerstva působil od roku 1942 až do konce války Emanuel Moravec. Prozatímní československá exilová vláda v Londýně, jež také zastávala důležitou funkci, sehrála klíčovou roli při udržení kontinuity

¹³ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 235

¹⁴ RYBA, Jiří. *Výchova občanská*. Online. Sociologická encyklopedie. 2018. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/V%C3%BDchova_ob%C4%8Dansk%C3%A1?fbclid=IwAR3aqNySzeVkuU9oFCY0BY2tCMxATLDW_RHRI7R6EzVL19vpm685VWSqXd2w. [cit. 2023-10-31].

¹⁵ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 235

československého státu; v ní byl správou záležitostí spadajících do působnosti MŠaNO od listopadu 1942 pověřen ministr vnitra Juraj Slávik.¹⁶

1.3 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1945–1948

Po skončení války v květnu 1945 se řízení školství ujalo Ministerstvo školství a osvěty v čele se Zdeňkem Nejedlým. Školní rok 1944/1945 byl prodloužen do půlky července. Žáci, kteří kvůli okupačním přepisům nemohli navštěvovat hlavní školy, byli převedeni do příslušných ročníků škol měšťanských. V říjnu 1945 byly následně uzavřeny všechny německé školy. Z hlediska lidového školství byly obnoveny předválečné typy, tj. obecné a měšťanské, školy, jejichž účelem bylo splnění povinné školní docházky. Novinkou byl jednoletý učební kurz připojený ke všem měšťanským školám, jehož absolvování bylo zcela dobrovolné – ze zákona zůstávala osmiletá docházka. Učební plány obou typů lidových škol byly rozšířeny o ruský jazyk a politickou výchovu.¹⁷

Na území osvobozeného Československa byla obnovena činnost Ministerstva školství a osvěty jako nejvyššího orgánu ve školské správě; zasloužil se o to Ústavní dekret prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. K podstatnějším změnám v působnosti Ministerstva školství a osvěty došlo po roce 1948, kdy již začala být školská politika řízena usneseními a direktivami Komunistické strany Československa. Během tohoto období můžeme zmínit dva zákony, jimiž byl ovlivněn vývoj a změny kompetencí ministerstva – díky zákonu č. 95/1948 Sb., jež pojednával o základní úpravě jednotného školství, přešly do působnosti ministerstva školství zdravotnické a učňovské školy (zemědělské tam přešly ještě před vydáním zákona); zákon č. 233/1948 Sb. se zabýval změnou názvu pro Ministerstvo informací a Ministerstvo školství a osvěty – finálním výsledkem byl vznik Ministerstva školství, věd a umění (osvěta se přidala do názvu Ministerstvo informací a osvěty).¹⁸

¹⁶ KLOČKOVÁ, Lenka. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. Online. MŠMT. 2013-2023. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>. [cit. 2023-09-06].

¹⁷ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 235-236

¹⁸ KLOČKOVÁ, Lenka. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. Online. MŠMT. 2013-2023. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>. [cit. 2023-09-06].

1.3.1 PODOBA OBČANSKÉ VÝCHOVY PŘED STÁTNÍM PŘEVRATEM

Jak již bylo zmíněno výše, po nástupu komunismu byla občanská výchova přejmenována na politickou. V učebních osnovách již můžeme najít prvky ruské ideologie.

České školy se podrobily jednotnému programu ve vyučování i ve výchově a přímo se začlenily do výstavby nové, lidově demokratické republiky. Nové pojetí školy se vyznačuje pospolitostí, bratrstvím Čechů a Slováků, novým pojetím slovanství a úzkým přátelstvím se Sovětským svazem – tímto vším se škola stává politickou, což se projevilo především právě v politické výchově. Škola měla vládním programem nařízeno provést své zlidovění a revizi ideologicky-kulturního programu, dále měla být zřejmá orientace na těsné přátelství a spojenectví se SSSR a dalšími slovanskými státy. Velký důraz se tedy klade na politickou, brannou a státní výchovu a jejich prolnutí se všemi ostatními předměty.¹⁹

Politická výchova byla projevem lidově demokratické orientace školy a rovněž pronikala celou přestavbou školy. Svou teorií přispívala politická výchova k demokratizaci školy poučováním o novém lidově demokratickém zaměření veřejného života a o politické výstavbě lidově demokratické republiky. Politické výchově se dostalo zvýšené pozornosti i v rámci týdenní hodinové dotace v daných ročnících – od 3. do 5. ročníku obecných škol se jednalo o 1 hodinu týdně, po zbytek základního studia (6.–8. ročník) poté časová dotace činila 2 hodiny týdně.²⁰

Cílem a úkolem politické výchovy v tomto období je zformovat u mládeže uvědomělý a aktivní postoj k výstavbě nového lidově demokratického společenství. Dále se měl v žácích pěstovat postoj vědomé národní jednoty, vědomí příbuznosti se všemi slovanskými bratry a sounáležitosti s ostatními národy. V žácích je ukotvováno vědomí o pospolitosti v práci a o dobrých společenských návycích. To vše je upevňováno soustavným poučováním žactva o životě společnosti a o společenských zřízeních. Dále se jedná o poučování o orgánech a zřízeních lidové moci a soustavnou organizaci života ve škole i mimo ni

¹⁹ *Věstník ministerstva školství a osvěty*. Praha: Státní nakladatelství, 31.01.1946, 2(2), s. 2. ISSN 1802-5064. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7c54563f-b392-421d-9c35-65bc2a25e231>

²⁰ Tamtéž, s. 5

v duchu lidové demokracie. Tohoto úkolu se dosahuje dvěma prostředky: žákovskou samosprávou a organizací a politickou naukou.²¹

Žákovskou samosprávu můžeme chápat jako právo a aktivní účast žactva při plnění úkolů školy. Jejím nástrojem je žákovská organizace, jež usiluje o spolupráci mezi všemi složkami školního života (učitelský sbor, učitelská rada, sdružení rodičů aj.). Jedním z hlavních úkolů žákovské organizace je pomáhat škole plnit naukový a výchovný plán, pomáhá, aby se mohla politická výchova řádně uskutečňovat. Rozvíjí vědomí kolektivní a individuální odpovědnosti za splnění pracovního úkolu, z toho důvodu organizuje pracovní brigády. Dále organizuje návštěvy výrobních podniků, aby mládež poznala vzory nové pracovní morálky a družného soužití.²²

Politická nauka nabízí žákům systematický výklad vládního programu, poučuje o státním zřízení lidové demokratické republiky, o hospodářských, politických a kulturních potřebách národa, a jak je řeší orgány lidové moci. Dále studenty poučuje o právech a povinnostech občanů v lidové demokracii a mimo jiné porovnává hospodářské a státní zřízení Sovětského svazu s jinými státy.²³

1.4 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ 1948–1989

Zákon z roku 1948 znamenal bezpochyby i změny ve školské soustavě, jimiž byly doprovázeny změny v cílech a obsazích vzdělávání. Školská soustava se nyní dělila na školy mateřské, národní, střední a na školy třetího stupně. Národní školy zde představují pětiletý první stupeň, střední školy pak čtyřletý druhý stupeň. Ohledně cílů a obsahů ve vzdělávání škola fungovala jako politická instituce, tudíž měla vychovávat „*politicky uvědomělé občany lidově demokratického státu, ochránce vlasti, zastánce pracujícího lidu a socialismu*“.²⁴ Tato

²¹ Tamtéž, s. 29

²² *Věstník ministerstva školství a osvěty*. Praha: Státní nakladatelství, 31.01.1946, 2(2), s. 29-30. ISSN 1802-5064. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:4fba26b1-f514-4244-b8d6-9d172376205f>

²³ Tamtéž, s. 30

²⁴ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 236-237

výchova prostupovala celou školní atmosféru. Po zrušení v roce 1940 byla obnovena občanská výchova, ovšem s novým názvem – politická výchova.²⁵

Důležitý je školský zákon z dubna roku 1953, jelikož zavedl osmiletou a jedenáctiletou střední školu. Na druhou stranu zákon způsobil řadu problémů v interní práci školy. Druhý stupeň byl zkrácen o rok, což vedlo ke zvýšení nároků na žáky prvního stupně – od 5. ročníku se zaváděly předměty jako dějepis, zeměpis a přírodopis, jež byly dříve obvyklé až na stupni druhém, naopak se rušily předměty, jež byly pro 5. ročník do té doby běžné – prvouka, vlastivěda a psaní. Tímto vznikala pro děti obtížná situace při přechodu ze 4. do 5. ročníku, což se vyznačovalo téměř čtvrtinou propadajících žáků. Z nepříznivé situace byli nepochybně obviňováni i učitelé, kteří byli pod neustálým tlakem stranických usnesení. Tato usnesení kritizovala nedostatečnou ideovou úroveň učebních osnov a učebnic, dokonce i pedagogickou vědu. V tomto nelehkém období probíhaly úpravy učebních plánů a osnov, ty se však děly mechanicky, tj. zaváděním nových předmětů a vynecháváním celých oddílů učiva.²⁶

Nepříznivým stavem tehdejšího školství se zabýval 11. sjezd KSČ v roce 1958, jenž předložil jako řešení prodloužení školní docházky o rok. Tento požadavek byl omezen stranickým usnesením (1959), které stanovilo základní linii školské práce, tj. těsné spojení školy se životem. Touto linií se hlavním pojmem školské politiky stala polytechnizace a výrobní práce žáků. Absolvent střední všeobecné vzdělávací školy měl být tedy i kvalifikován pro výkon nějakého povolání. To vše měl zajistit zákon o soustavě výchovy a vzdělávání z roku 1960, který by se dal víceméně považovat za návrat k zákonu z roku 1948 – prodlužoval povinnou školní docházku opět na devět let a zčásti opouštěl sovětský model školské soustavy. Pracovní a polytechnický přístup se uplatňoval napříč celým školským systémem – na základních školách byl zaveden předmět pracovní vyučování. Na středních školách byly zavedeny praxe a nový předmět výrobní práce. Naproti tomu na prvním stupni základních škol došlo k obnově vlastivědy a psaní. Zároveň bylo zavedeno tzv. specializované vyučování, pod tímto pojmem rozumějme odborné vyučování výchov –

²⁵ Tamtéž, s. 237

²⁶ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 237

výtvarné, hudební, tělesné – a cizího jazyka – v této době se jednalo samozřejmě o jazyk ruský.²⁷

Uvolněnější politická atmosféra 60. let, jež vyvrcholila událostmi pražského jara, umožnila modernizační kroky v oblasti vzdělávání. Například vyvolala pokusy o obnovení prvorepublikového školského systému. Celé školství však procházelo strukturální, ideologickou a obsahovou proměnou, jež byla započata hned na počátku 70. let. Jejím cílem byla obnova socialistického charakteru školství.²⁸

Dalším podstatným zákonem byl školský zákon z roku 1978. Tímto zákonem byla zavedena desetiletá povinná školní docházka, jejímž absolvováním žák získal střední vzdělání – k tomu musel vychodit základní školu (8 let) a dva roky studia na některém typu středních škol. Nejzásadnější změnu prodělal první stupeň ZŠ, jenž přebral model sovětské počáteční školy na základě principu rozvíjejícího vyučování. Sovětské pojetí bylo pro děti velmi náročné, jelikož nerespektovalo zvláštnosti tohoto věku. I přes řadu problémů bylo toto nové pojetí zavedeno. Školsko-politické změny na všech stupních školské soustavy byly v tomto období provázeny výzkumnou a ověřovací činností. Bohužel výsledky těchto náročných a seriózních výzkumů nebyly dostatečně zohledňovány při formování školní praxe – rozhodujícími faktory byla především politická a ideologická hlediska.²⁹

V roce 1984 byl vydán poslední předpřevratový školský zákon, jenž však s sebou nepřinášel žádné významné změny.³⁰

1.4.1 PODOBA OBČANSKÉ VÝCHOVY V TOMTO OBDOBÍ

Učební osnovy i cíle po Vítězném únoru zůstaly pro občanskou výchovu víceméně stejné. Stále se vychovávala uvědomělá mládež lidově demokratické republiky, jež měla překypovat láskou vlasti a vědomím příbuznosti se slovanskými státy, obzvláště pak vřelého přátelství s národy Sovětského svazu. Žáci se seznamují se základními pojmy, jež bude nutné ovládat ve středoškolském vzdělávání. Rovněž se u nich vytváří odpovědný vztah

²⁷ Tamtéž, s. 238

²⁸ Tamtéž, s. 238

²⁹ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 239-240

³⁰ Tamtéž, s. 240

k práci, pěstují se zásady slušného chování a jednání i základní zdravotní a bezpečnostní návyky. Výuky se účastní tři složky tvořící společně jednotu: učení o vlasti, učení o přírodě a žákovská organizace.³¹ V této době nemůžeme opomenout spojení občanské a tělesné výchovy, v jejímž případě je jednou ze složek právě složka sociální. Žáci se tak během tělocviku učili správnému pozdravu, oslovení, poděkování, hlášení, ale také vyřízení vzkazu.³² Dnes by se některé tyto jevy vyučovaly v rámci občanské výchovy, konkrétně v tematickém okruhu etikety.

Co ovšem bylo více než patrné, byly zřetelnější projevy socialistické ideologie. Před začátkem školního roku 1951/52 se konala VI. konference školských pracovníků, jejíž snahou bylo zformulovat cíle a úkoly pro následující školní rok. Cíl to byl velice prostý – co nejrychleji vybudovat socialistickou školu. V rámci všech předmětů se tedy z mládeže vychovávali nadšení a obětaví budovatelé socialismu, připravení k obraně vlasti a míru s pevně osvojenými základy marx-leninského světového názoru. Významnou úlohu zde zastávají učebnice. Ústřední výbor Komunistické strany Československa nabádá učitele k vystavění celé jejich práce na učebnicích.³³

V roce 1961, po dosažení vítězství socialismu, vydala Ústava Československé socialistické republiky prohlášení, že „*všechno naše úsilí směřuje nyní k tomu, abychom vytvářeli materiální a duchovní předpoklady pro přechod naší společnosti ke komunismu*“ – to byl cíl komunistické výchovy. Hlavní úlohu v této výchově zastává samozřejmě škola. Oproti předchozím rokům se nyní vychovává mládež vzdělaná, ovládající poznatky tehdejší vědy a techniky, připravená ke kvalifikované produktivní práci. Jedinec by měl být tělesně zdatný, kolektivní, nalézající radostné uspokojení v práci pro celek, a především by se mělo jednat o budovatele a obránce komunistické společnosti.³⁴

³¹ *Věstník ministerstva školství, věd a umění*. Praha: Státní nakladatelství, 12.08.1948, 4(14a), s. 33. ISSN 1802-5072. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9d3c21a0-e713-11ea-9a6f-5ef3fc9ae867>

³² Tamtéž, s. 57

³³ *Věstník ministerstva školství, věd a umění*. Praha: Státní nakladatelství, 20.07.1951, 7(20), s. 219. ISSN 1802-5072. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c1ab3c30-e70c-11ea-8ce6-005056825209>

³⁴ *Věstník ministerstva školství a kultury*. Praha: SPN, 10.02.1961, 17(12), s. 1. ISSN 1802-5099. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:fffdc420-e875-11ea-9a6f-5ef3fc9ae867>

O sedm let později, v roce 1968, došlo k zavedení pětidenního vyučovacího týdne na základních devítiletých školách, a tedy i k úpravě učebních osnov u některých předmětů. Tyto změny se dotkly i občanské výchovy. Nyní se občanská výchova nevyučuje v 7. ročníku. V následujících dvou ročnících jsou v osnovách zřetelné prvky ideologie – v 8. ročníku se věnuje velká část tématu Československé socialistické republiky, socialistické demokracie, Komunistické strany Československa, mládežnických organizací a také přátelství a spojenectví se Sovětským svazem a ostatními socialistickými státy. V 9. ročníku se žáci učí odpovědnému vztahu k práci, socialismu a internacionalismu, rovněž sem spadá téma stylu života v socialistické společnosti.³⁵

Prvky komunistické ideologie jsou v našem školství jasně přítomny až do převratu v roce 1989, jak si ostatně ukážeme v praktické části této práce.

1.5 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ OD ROKU 1989 PO SOUČASNOST

Převrat z roku 1989 znamenal pro české školství změny v klíčových otázkách vzdělávací politiky – například v oblasti řízení, financování, kurikula atd. Dosavadní centralizovaný systém byl uvolněn ve prospěch krajů, obcí a jednotlivých škol, ovšem centrální model řízení byl i nadále zachován. Školy tak alespoň, v rámci platných centrálních předpisů, získaly určitou míru autonomie v rozhodování o personálních, finančních, organizačních a kurikulárních otázkách.³⁶

Po roce 1989 začaly v Československu vznikat nové typy škol, jež navazují na domácí tradici (viz víceletá gymnázia) a respektují trh práce, ale i vývojové trendy v zahraničí. Právě díky zahraničním trendům u nás vznikly vyšší odborné školy, integrované střední odborné školy, ale i strukturovaní vysokoškolského studia na bakalářské a navazující magisterské. V oblasti základního vzdělávání rovněž začaly fungovat nové vzdělávací programy – obecná, národní a občanská škola, školy waldorfské, daltonské, montessori aj. Vedle státních škol se objevily také školy zřizované soukromými osobami, společnostmi a církvemi. Školám byla

³⁵ *Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury a informací*. Praha: SPN, 20.11.1968, **24**(32), s. 389-390. ISSN 1802-5102. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c48a2580-eee9-11ea-819e-5ef3fc9ae867>

³⁶ DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2., s. 240

posílena autonomie v oblasti kurikula, což jim umožnilo přizpůsobit učební plány, osnovy či výběr učebnic svým potřebám. Rovněž jim bylo umožněno vytvářet vlastní vzdělávací program.³⁷

První popřevratový školský zákon, na který se dlouho a s nadějí čekalo, vyšel v platnost v roce 2004 a přinesl s sebou kurikulární reformu.³⁸

1.5.1 KURIKULÁRNÍ REFORMA

Kurikulární reformu můžeme vnímat jako klíčovou změnu ve vzdělávání, jež měla vést ke zvýšení a zlepšení kvality vzdělávání. Reforma byla zaměřena především na přepracování kurikula (teorii kurikula rozumíme teorií o obsahu vzdělávání, a to včetně cílů a výsledků vzdělávání³⁹). Dále se snažila o usnadnění přístupu ke vzdělávání a zajištění rovnosti ve vzdělávání, o individuální přístup k potřebám vzdělávaných a o celoživotní proces učení. Neméně důležitým zaměřením reformy bylo uplatnění absolventů na trhu práce. Hlavní přínos kurikulární reformy představovala změna cílů a obsahu vzdělávání směrem k rozvoji životních dovedností.⁴⁰

V roce 2004 byly schváleny rámcové vzdělávací programy (RVP) pro předškolní a základní vzdělávání, jimiž započala samotná změna kurikula. Na ně postupně navázaly další RVP pro všechny ostatní vzdělávací programy.⁴¹

RVP stanovují konkrétní cíle, formy, délku a obsah vzdělávání (podle zaměření daného oboru, podmínek průběhu a ukončování vzdělávání). Mimo to RVP zajišťují podmínky pro vzdělávání žáků se speciálními potřebami, dále podmínky materiální, personální a organizační a samozřejmě také podmínky bezpečnosti a ochrany zdraví. Rovněž by RVP měly být v souladu s vědními disciplínami, s nimiž je vzdělávání jako takové spojeno, a s nejaktuálnějšími poznatky pedagogiky a psychologie. V případě potřeby

³⁷ Tamtéž, s. 240

³⁸ Tamtéž, s. 240

³⁹ PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky*. 4. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0872-3., s. 103

⁴⁰ *Kurikulární reforma*. Online. Metodický portál RVP.CZ. 2011. Dostupné z: https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogick%C3%BD_lexikon/K/Kurikul%C3%A1rn%C3%AD_reforma. [cit. 2023-11-15].

⁴¹ Tamtéž.

úpravy RVP se tak děje na základě již zmíněných hledisek. Tvorbu RVP zajišťují konkrétní ministerstva prostřednictvím odborníků. Následně vyhotovené rámcové vzdělávací programy vydává MŠMT po odborné diskuzi a dohodě s příslušnými ministerstvy.⁴²

Na základě RVP si poté jednotlivé školy stanovují vlastní školní vzdělávací program (ŠVP). Obsah vzdělávání je většinou uspořádán do konkrétních předmětů, ovšem může se jednat i o moduly. ŠVP jsou vydávány ředitelem školy, jsou umístěny na přístupném místě ve škole a jsou veřejnosti volně dostupné k nahlédnutí.⁴³

1.5.2 SOUČASNÁ PODOBA OBČANSKÉ VÝCHOVY

Dnes předmět občanské výchovy spadá společně s dějepisem do vzdělávací oblasti *člověk a společnost*. Vzdělávací obsah se může buďto realizovat v rámci samostatného předmětu, nebo lze využít spojitosti s jiným předmětem, s nímž je příbuzný (např. výchova ke zdraví, zeměpis, dějepis). Je nutno podotknout a uvědomit si, že občanská výchova má nebývalý potenciál k integraci nejen s dalšími vzdělávacími obory, ale i s průřezovými tématy ostatních předmětů.⁴⁴

Občanská výchova v současné době dbá na přípravu žáků pro život v demokratické společnosti. Jejím cílem je žáky naučit orientaci ve neustále rychleji měnící se sociální realitě, adaptabilní reakci na změny a výzvy každodenního života a schopnosti vyrovnávat se s novými životními situacemi. Finálním cílem občanské výchovy je dosáhnout u žáků schopnosti aktivně se zapojit do života a využívat výhody, jež jim moderní společnost nabízí. *„Výchova k občanství dále rozvíjí nezbytné dovednosti pro vzájemnou interakci a komunikaci. Žáci se učí vzájemné spolupráci, asertivnímu chování, vyjednávání, dosahování konsensu a hledání kompromisů, vhodnému vyjádření svých myšlenek, názorů a postojů, pocitů a motivů jednání, obhajobě svých názorů a vhodné argumentaci.“* Po absolvování občanské výchovy žáci umí respektovat názory, postoje a požadavky druhých

⁴² RVP – Rámcové vzdělávací programy. Online. Edu.cz. 2022. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/>. [cit. 2023-11-15].

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ HORSKÁ, Viola. *Pojetí vzdělávacího oboru Výchova k občanství v RVP ZV*. Online. Metodický portál RVP.CZ. 2004. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/77/POJETI-VZDELAVACIHO-OBORU-VYCHOVA-K-OBCANSTVI-V-RVP-ZV.html>. [cit. 2023-11-21].

lidí a komunikují bez konfliktů. Rovněž jsou vedeni k předcházení konfliktním situacím, případné konflikty poté řeší nenásilným způsobem.⁴⁵

Významnou složku občanské výchovy tvoří afektivní rovina vzdělávání (týkající se citů, emotivní stránka člověka). Občanská výchova hraje významnou roli v osobnostním rozvoji žáků a ve zdokonalování citové stránky jejich osobnosti. Pomáhá při rozvoji a upevňování systému hodnot a postojevých kvalit jednotlivých žáků. Důraz se klade především na utváření a zpevňování občanských postojů a pozitivních hodnotových orientací.⁴⁶

Občanská výchova navazuje na znalosti a vědomosti o společnosti získané na prvním stupni ve vzdělávací oblasti *člověk a jeho svět*. Občanská výchova tyto poznatky dále rozvíjí, rozšiřuje a prohlubuje.⁴⁷

Občanská výchova se mimo jiné vyznačuje také blízkými vztahy s průřezovými tématy. Nejužší vztah má s *výchovou demokratického občana*, a to konkrétně s tématy jako např. principy demokracie, demokratické postupy, formy participace apod., a s *osobnostní a sociální výchovou* (vývoj jedince, sebepoznání, rozvoj sociálních dovedností žáků). Do občanské výchovy se výrazně promítají i průřezová témata z dalších okruhů – *výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech*, *multikulturní výchova* (např. problematika sociální soudržnosti, tolerance, diskriminace, ...), *mediální výchova* (kritické myšlení ve vztahu k informacím a médiím, ověřování získaných informací, rozlišení faktů od názorů, odhalování manipulativních strategií argumentace a stereotypních pohledů na různé sociální skupiny) a *environmentální výchova*. Průřezová témata se vyznačují tzv. nadpředmětovým charakterem, učitelé tím pádem mají možnost zařadit jejich vzdělávací obsah podle potřeby a samozřejmě v souladu s ŠVP.⁴⁸

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ HORSKÁ, Viola. *Pojetí vzdělávacího oboru Výchova k občanství v RVP ZV*. Online. Metodický portál RVP.CZ. 2004. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/77/POJETI-VZDELAVACIHO-OBORU-VYCHOVA-K-OBCANSTVI-V-RVP-ZV.html>. [cit. 2023-11-21].

⁴⁸ Tamtéž.

Výhodou občanské výchovy je mezipředmětová provázanost, jež může být didakticky efektivní při propojení s dalšími předměty. Například ve spojitosti se *zeměpisem* může zahrnovat témata jako výroba, obchod, služby, odvětví národního hospodářství, Evropská unie. S *dějepisem* může pracovat na porovnání státoprávního uspořádání různých státních útvarů v minulosti se současností. Propojení s *výchovou ke zdraví* může zahrnovat témata duševního a sociálního zdraví. Důležitou a užitečnou vazbu má občanská výchova také se vzdělávací oblastí *člověk a svět práce*, jež umožňuje propojení s rozvojem osobního potenciálu a stanovením životních plánů a cílů.⁴⁹

S ohledem na časovou dotaci se počítá s minimálně jednou hodinou týdně v každém ročníku. Občanská výchova je uspořádána do tematických okruhů, které se vzájemně doplňují a vytvářejí propracovaný systém. Jednotlivá témata by měla být žákům prezentována ve vzájemných souvislostech. Taká by na sebe měla funkčně navazovat a jejich řazení by tudíž mělo mít určitou logiku. V rámci jednotlivých témat je třeba dbát především na praktické aspekty. Z toho důvodu je třeba učivo žákům demonstrovat na příkladech ze života a vycházet z jejich dosavadních životních zkušeností a potřeb. Učitel by měl zároveň žákům pomáhat s hledáním odpovědí na otázky, nesnáze a problémy, jimž žáci čelí ve svém každodenním životě.⁵⁰

Rozvoj demokratické atmosféry ve třídě a ve škole jako takové a vytváření příležitostí k aktivní účasti žáků na školském životě je klíčovým prvkem občanské výchovy. Žáci by měli mít možnost vytvářet si své vlastní demokratické orgány (žákovské parlamenty, senáty či rady), volit si do nich své zástupce a svobodně se vyjadřovat k otázkám a situacím, jež se jich přímo týkají. Žáky je potřeba co nejvíce zapojovat do demokratického rozhodování ve školním prostředí a vést je tak ke zvyšování osobní angažovanosti. K dosažení cílového zaměření občanské výchovy je nutno vytvořit silné vazby mezi všemi účastníky pedagogického procesu. Aby došlo k dosažení a naplnění všech těchto cílů, je nezbytné soustavné budování prostoru pro otevřený dialog a vzájemnou spolupráci.⁵¹

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ HORSKÁ, Viola. *Pojetí vzdělávacího oboru Výchova k občanství v RVP ZV*. Online. Metodický portál RVP.CZ. 2004. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/77/POJETI-VZDELAVACIHO-OBORU-VYCHOVA-K-OBCANSTVI-V-RVP-ZV.html>. [cit. 2023-11-21].

⁵¹ Tamtéž.

S účinností od 1. září 2023 došlo k úpravě RVP pro základní vzdělávání. Změny se týkají především specifických potřeb žáků-cizinců, jež se vzdělávají v českých školách.⁵² V rámci pojetí občanské výchovy se tedy nejedná o žádnou významnou změnu. Za zmínku ovšem stojí to, že podle nejaktuálnějšího RVP se klade větší důraz na prevenci vůči rasistickým, xenofobním a extremistickým postojům. Žáci jsou ve větší míře vychováni k toleranci a respektování lidských práv, k rovnosti mužů a žen a k úctě přírodního i kulturního prostředí.⁵³

⁵² *RVP ZV – Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Online. Jednotný metodický portál MŠMT. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>. [cit. 2023-11-24].

⁵³ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Online. Praha: MŠMT, 2023. Dostupné z: https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2023/07/RVP_ZV_2023_zmeny.pdf. [cit. 2023-11-24].

2 ANALÝZA UČEBNIC OBČANSKÉ VÝCHOVY

Nyní se dostáváme k praktické části bakalářské práce, v níž se budu věnovat analýze učebnic z jednotlivých časových období vymezených výše. Dovolila jsem si vynechat období 2. světové války, během něhož byl předmět občanské nauky zrušen, a období vládnoucí komunistické ideologie jsem spojila do jednoho. Na následujících řádcích si tedy analyzujeme učebnici prvorepublikovou, komunistickou a učebnici představující současné pojetí občanské výchovy. Všechny učebnice jsou určeny pro druhý stupeň základních škol, tudíž nebude problém je mezi sebou následně porovnat a zpozorovat výrazné rozdíly.

Při analýze budu vycházet především z poznatků odborné publikace Milana Valenty – *Koncepce a tvorba učebnic*.⁵⁴ V této publikaci si autor vypůjčuje Průchovu definici učebnice, již vymezuje jako „hlavní představitelku didaktického čili pedagogického textu, jímž rozumí verbální či verbálně obrazový informační celek.“⁵⁵ Učebnice by samozřejmě měla plnit také nejrůznější funkce – např. informační, systematizační, fixační, sebevzdělávací, kontrolní, výchovnou aj. Učebnice občanské výchovy se vyznačují především funkcí formativní, jež znamená vliv didaktického textu na formování postojů čtenáře a na jeho následné jednání. Nadále by měla každá učebnice mít určitou strukturu. Ta se skládá z textu, jenž může být základní, doplňující a vysvětlující, a z mimotextových složek, těmi můžeme rozumět aparát organizace osvojování, ilustrační materiál či orientační aparát. V učebnicích si rovněž budeme všimnout obsahově formálního schématu, do něhož zařazujeme sémantickou analýzu (vztahy mezi větami, koherence), psychické funkce (percepce, paměť, pozornost, myšlení), učební úlohy a jejich cíle, ale také podobu otázek. Neméně pozornosti budeme při analýze učebnic věnovat koncepčně ideovému schématu, jenž se zabývá oblastí tzv. tvořivého psaní.⁵⁶

Před samotnou analýzou u každé učebnice krátce shrnu historický kontext, v jehož rámci vycházely. Ten je důležitý pro různé, především obsahové, aspekty učebnic, jelikož se do nich mohla promítat politická, územní či společenská situace a atmosféra.

⁵⁴ VALENTA, Milan a Univerzita Palackého. *Koncepce a tvorba učebnic*. Olomouc: Netopejř, 1997. ISBN 80-902057-8-X. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:feaff450-c67e-11e3-85ae-001018b5eb5c>

⁵⁵ Tamtéž, s. 8

⁵⁶ Tamtéž, s. 9-37

2.1 STANOVENÍ HYPOTÉZ

Před samotnou analýzou si stanovím několik hypotéz, jejichž naplnění předpokládám. Ke stanovení hypotéz jsem došla z logiky věci a z poznatků vyplývajících z teoretické části práce.

- H1: V každé z učebnic se bude promítat dobový historický a politický kontext – např. uplatňování ideologie, politický systém.
- H2: Učebnice se budou lišit po vizuální stránce i způsobem psaní – současná učebnice se bude vyznačovat vysokou mírou grafického/ilustračního materiálu.
- H3: V každé učebnici bude určitá míra obsahu věnována státním symbolům.
- H4: V prvorepublikové učebnici z roku 1935 již bude patrný vliv sousedního Německa s nastupujícím nacismem.
- H5: Všechny učebnice budou především plnit funkci formativní, výchovnou, sebevzdělávací a informační.

2.2 PRVOREPUBLIKOVÁ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY

Z meziválečného, chcete-li prvorepublikového, období mě zaujala učebnice z roku 1935 *Občanská nauka a výchova*, jejímž autorem je Petr Dejmek.⁵⁷ Tato učebnice byla určená pro měšťanské školy. Měla jsem možnost vybírat z velkého množství učebnic, jež byly určené jak pro školy obecné, tak pro školy měšťanské. V případě obecných škol se často jednalo o různé příručky (*Příručka občanské nauky a výchovy pro školy občanské a vyšší stupeň škol obecných* – Miroslav Skořepa), průvodce (*Průvodce občanskou naukou a výchovou v 3. postupném ročníku obecných škol* – L. Mandlíková, J. Bartoň, B. Milič), čítanky (*Do ráje žití. Čítanka mládeže.* – Otakar Svoboda) či *Listy z občanské nauky a výchovy pro československou mládež* od Josefa Ledra, které vycházely pod názvem *Mladý republikán*. Zmíněné učebnice jsou k dohledání v databázi pražské Pedagogické knihovny. Přestože se v teoretické části věnujeme především školám obecným, zvolila jsem k analýze

⁵⁷ DEJMEK, Petr. *Občanská nauka a výchova*. Druhé vydání, úplně přepracované. V Praze: Státní nakladatelství, 1935.

učebnici pro školu měšťanskou, abych demonstrovala, že náplň i osnovy předmětu jsou totožné.

Před samotnou analýzou stručně charakterizují historické období první republiky. Po konci první světové války a následném rozpadu Rakouska-Uherska vznikly ve střední Evropě nové samostatné státy včetně Československé republiky, jež byla oficiálně uzákoněna 28. října 1918. Z hlediska politického systému se jednalo o demokratickou republiku, což bylo tehdy novinkou. Za prezidenta byl v polovině listopadu zvolen Tomáš Garrigue Masaryk a prvním státním orgánem se stal Národní výbor.⁵⁸ První republika se rovněž potýkala s mnoha problémy, jimiž byly např.: vysoké procento německé menšiny, problémy československých hranic, hospodářské a sociální rozdíly mezi jednotlivými oblastmi (Čechy, Morava, Slovensko, Podkarpatská Rus), sociální problémy v podobě zákonu o pozemkové reformě a měnové reformě. Co se týče vlivu na politické scéně, hlavní slovo mělo především mimoparlamentní uskupení „Pětka“, které se skládalo z pěti dominantních politických stran.⁵⁹ Další významnou událostí tohoto období byla světová hospodářská krize, jež vypukla 24. října 1929 na newyorské burze.⁶⁰ Dalším mezníkem, kvůli němuž skončilo období první republiky a započala druhá světová válka, bylo jmenování Adolfa Hitlera říšským kancléřem v lednu 1933, čímž vzrostla jeho moc a započalo rozšiřování nacismu do okolních států.⁶¹

První věc, jež mě na učebnici zajímala, byl její orientační aparát, tedy obsah. Jak již bylo zmíněno v kapitole o podobě občanské nauky a výchovy před jejím zrušením, cílem bylo v žácích pěstovat národní hrdost a lásku k vlasti. Tyto cíle se přesně odrážejí v obsahu naší učebnice. V úvodní kapitole se žáci učí o vztahu člověka k přírodě, mravnosti, svědomí a vůli. Následuje kapitola o rodině, po níž se přesouváme ke kapitolám týkajících se

⁵⁸ *Období první republiky 1918–1938*. Online. Vláda České republiky. 2008. Dostupné z: <https://vlada.gov.cz/en/urad-vlady/historie/obdobi-prvni-republiky-1918-1938-50549/>. [cit. 2024-02-26].

⁵⁹ NĚMEC, Václav. *Formování československého státu (1918–1921)*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/formovani-ceskoslovenskeho-statu-1918-1921/>. [cit. 2024-02-26].

⁶⁰ NĚMEC, Václav. *Světová hospodářská krize*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/svetova-hospodarska-krize/>. [cit. 2024-02-26].

⁶¹ NĚMEC, Václav. *Nástup nacismu v Německu, příprava Německa na válku*. Online. Dějepis.com. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/nastup-nacismu-v-nemecku-priprava-nemecka-na-valku/>. [cit. 2024-02-26].

tehdejšího československého státu jako např. obec, stát, moc výkonná a zákonodárná, prezident, kapitoly věnující se jednotlivým ministerstvům, národu a lidství.⁶²

Nyní se přesuneme na samotný začátek učebnice, místo klasické předmluvy, na niž jsme v dnešních textových učebních materiálech zvyklí, nás přivítá citát z předmluvy k ústavní listině Československé republiky. Tento citát ve formě předmluvy či úvodu lze označit za vysvětlující text. Před každou samostatnou kapitolou autor uvádí úryvek básně nebo citát, jenž se nějakým způsobem vztahuje k dané kapitole. Například před kapitolou *Ministerstvo školství a národní osvěty* cituje autor Františka Palackého: „*Kdykoliv jsme vítězili, dalo se to po každé více převahou ducha, nežli mocí fysickou, kdykoliv jsme podléhali, býval tím vinen vždy nedostatek duchovní činnosti, mravní statečnosti a odvahy.*“ Tento typ textu označíme za doplňující, jelikož má výchovnou funkci a na rozdíl od základního textu přesahuje učební osnovy. Naopak pod názvem každé samostatné kapitoly se nachází komentář – další typ vysvětlujícího textu – v němž autor zmiňuje, co by již žáci měli znát z vlastivědy, tedy z předmětu, jenž předcházel občanské výchově na prvním stupni, a na jaké znalosti tím pádem budou navazovat.⁶³

Budeme-li hovořit o mimotextových složkách, v této učebnici jich mnoho nenajdeme. Jedinými takovými složkami jsou např. tabulky znázorňující přehled příjmů a výdajů ve státní správě. Tyto složky napomáhají žákům k lepšímu procesu učení a stimulují určité psychické funkce – je zřejmé, že se na tyto aspekty v tehdejší době nekladl příliš velký důraz. V učebnici naopak najdeme mnoho funkčních učebních úloh, jež se nacházejí na konci každé kapitoly. Otázky mají prověřit nově nabyté znalosti žáků a jsou formulovány často tak, aby se každý student zamyslel a následně mohla být vedena diskuze. Jako příklad takové otázky uvádím: „*Co by asi učinilo Německo, kdyby náš stát vypověděl všechny cizince – Němce – co bychom učinili my, kdyby Německo vypovědělo všechny Čechoslováky?*“⁶⁴ Mimo tuto polemickou otázku v učebnici nenajdeme jiné známky německého vlivu. Dále

⁶² DEJMEK, Petr. *Občanská nauka a výchova*. Druhé vydání, úplně přepracované. V Praze: Státní nakladatelství, 1935., s. 159-160

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž, s. 39

nemůžeme popřít praktické zaměření učebnice především v kapitolách, jež se žáka jasně dotýkají – např. v kapitole *Obec* je žák dotazován na různé instituce v jeho okolí.⁶⁵

Nyní se přesouváme k obsahu a formě psaní samotné učebnice. V učebnici se uplatňuje tvořivé psaní ve formě příběhů a příkladů především z kapitol o člověku a o rodině. Jako příklad uvádím úryvek z podkapitoly *Jak má každý pečovat o své zdraví: „Prvním požadavkem jest zdravý byt. Okna jeho mají být k sluneční straně. Kam nemůže slunce, chodí lékař, praví správně naše staré přísloví. Udržujme byt ve vzorné čistotě! Větrejme! Nevolme svého bytu v susedství páchnoucích žump a stok,...“*.⁶⁶ Dalším příkladem je vypravování o starořímské matroně Kornelii v kapitole o rodině.⁶⁷ Překvapením možná může být detailní zabývání se sebevraždou, jakožto častým a nejhorším způsobem ničení svého zdraví. To dále vede k boji proti alkoholu, jelikož je škodlivý nejen zdraví občanů, ale i hospodářství.⁶⁸ V učebnici je mimo jiné jasně zřejmé, že stát má v živé paměti první světovou válku, již si připomíná především prostřednictvím uvádění nejrůznějších příkladů – např. v kapitole týkající se péče o zdraví autor zmiňuje, že je důležitá fyzická kondice a tělesná zdatnost, jelikož nás v případě dalšího ozbrojeného konfliktu bude bránit řádně připravená armáda.⁶⁹ Svědčí o tom i fakt, že nejrozsáhlejší kapitola v učebnici se věnuje Ministerstvu národní obrany, jež obsahuje podkapitoly jako *Potřeba obrany, Poučení dějin* nebo *Brannost národa*. Příklady ze samotné války jsou uváděny i v podkapitole o vůli. Osobně se mi líbí vysoká pozornost národní hrdosti, jež se vyznačuje zmínkami o národních hrdinech či vynálezcích, o úspěších československého národa, ale také o státních symbolech, jež má mít každý řádný občan v úctě. Zůstaňme u státních symbolů a zmiňme, že českoslovenští občané si jsou vědomi toho, že na území jejich státu žijí jak Češi, tak Slováci, již se vzájemně respektují, a jedni neopomínají druhé – to můžeme demonstrovat na příkladu státní hymny, jež se skládá z první sloky písně „*Kde*

⁶⁵ DEJMEK, Petr. *Občanská nauka a výchova*. Druhé vydání, úplně přepracované. V Praze: Státní nakladatelství, 1935. s. 24-35

⁶⁶ Tamtéž, s. 126

⁶⁷ Tamtéž, s. 17

⁶⁸ Tamtéž, s. 129-131

⁶⁹ Tamtéž, s. 70

domov můj?“ a „*Nad Tatrou sa blýska*“.⁷⁰ Neméně velká pozornost je věnována i funkci prezidenta republiky – vždy je popsána i jeho účast v jednotlivých složkách státní moci.

V posledním odstavci si dovolím učebnici krátce shrnout a zdůrazním metodologické prvky, jichž jsme si povšimli. Z hlediska textové struktury převažuje text základní často doplňovaný textem vysvětlujícím i doplňujícím. Mimotextové složky se vyskytují zřídka, a to především v podobě tabulek – nedostatek ilustračního materiálu znamená, že psychické funkce žáků nejsou dostatečně stimulovány, respektive neklade se na ně důraz. Co se týče obsahově formálního schématu, učebnice obsahuje velké množství kontrolních i prakticky zaměřených otázek. Pro učebnici je zřejmá vysoká koherence. Všimneme si i koncepčně ideového schématu v podobě tvořivého psaní, jež jsme si výše demonstrovali na konkrétních případech. Výše jsme rovněž zmiňovali, že každá učebnice plní určité funkce. V tomto případě se jedná o funkci formativní, informační, systematizační, výchovnou a sebevzdělávací.⁷¹

2.3 KOMUNISTICKÁ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY

Komunistická ideologie, jež se u nás začala výrazně objevovat po konci druhé světové války, se nepochybně projevila i ve školství. Na následujících řádcích si demonstrujeme, jak moc patrné tomu bylo v učebnici občanské výchovy. Předtím si ovšem musíme uvědomit, že komunismus, jenž u nás dominoval přes čtyři desítky let, neměl po celou dobu konzistentní podobu. Jedním z důležitých mezníků byla tzv. normalizace v roce 1968 – komunismus se jinak projevoval před ní a po ní, a to samozřejmě i ve školství. Pro dokázání stanovených hypotéz nám však stačí jedna učebnice reprezentující dobu komunistickou.

Normalizace představovala období po vpádu vojsk Varšavské smlouvy na naše území. 60. léta se v Československu nesla v duchu uvolňování politického i kulturního života, chystala se hospodářská reforma a byly vznášeny požadavky na existenci více politických stran. Konzervativce tato situace naplňovala obavami, načež na zasedání „varšavské pětky“, jež se konalo 3. srpna 1968 v Bratislavě, předložili zvací dopis, na jehož základě bylo

⁷⁰ DEJMEK, Petr. *Občanská nauka a výchova*. Druhé vydání, úplně přepracované. V Praze: Státní nakladatelství, 1935. s. 38-39

⁷¹ Tamtéž.

rozhodnuto o uskutečnění vojenské invaze do ČSR.⁷² Normalizace sama o sobě poté představovala navrácení systému do starých kolejí (znovuzavedení cenzury, kádrování) a nikdo si již nedovolil zpochybňovat vedoucí úlohu komunistické strany.⁷³ Nadvláda komunismu trvala do roku 1989, kdy došlo k rozkladu celého východního bloku. Dochází k přechodu od totality k demokracii – za nového prezidenta byl 29. prosince 1989 zvolen Václav Havel.⁷⁴

Za příklad jsem zvolila učebnici z roku 1972 *Občanská výchova pro 7.–9. ročník*⁷⁵, jež je určena pro základní devítileté školy. Učebnice je rozdělena na dva díly – první z nich se zabývá budováním socialismu v naší vlasti a socialistickým společenským zřízením, druhý se věnuje vědeckému světovému názoru a osobnosti socialistického člověka.

Držíme se stejné struktury jako u analýzy prvorepublikové učebnice a zaměříme se na obsah. Z kapitoly o podobě občanské výchovy během komunistického období víme, že učebnice byly významnou, ne-li nejdůležitější, složkou socialistického školství. Pozornost je věnována ČSSR, KSČ, mládežnickým organizacím či přátelství a spojenectví se Sovětským svazem. To vše nám jasně dokazuje obsah vybrané učebnice. Kromě výše uvedených témat zde můžeme najít i téma socialistické kultury, obrany vlasti nebo vědeckého výkladu přírody a společnosti.⁷⁶ Už v této počáteční části můžeme vidět jasný rozdíl mezi touto a prvorepublikovou učebnicí.

Převládajícím typem textu je text základní. Doplnující text se používá například pro rozvinutí nějaké myšlenky. Je psán menším písmem, tudíž ho lze dobře poznat. Ve druhé kapitole se vyskytuje při dovysvětlení Komuny: „*Ideje Komuny byly krásné a přitažlivé.*

⁷² NĚMEC, Václav. *60. léta v Československu, Pražské jaro 1968*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/60-leta-v-ceskoslovensku-prazske-jaro-1968/>. [cit. 2024-02-26].

⁷³ *Normalizace*. Online. Čt24. 2011. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/normalizace-227853>. [cit. 2024-02-26].

⁷⁴ NĚMEC, Václav. *80. léta, Sametová revoluce*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/80-leta-sametova-revoluce/>. [cit. 2024-02-26].

⁷⁵ CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.).

⁷⁶ Tamtéž.

O jejích humánních cílech pojednává mnoho literárních děl."⁷⁷ Dalším doplňujícím textem jsou citované určité básně napříč učebnicí, jež se autorovi hodily k probíranému tématu. Některými těmito básněmi jsou např. *Mé straně* (Pablo Neruda), *Rudoarmejci* (Miroslav Florian) nebo *Praha* (M. Rylský).⁷⁸

Z mimotextových složek v učebnici nalezneme tabulky (stejně jako v učebnici z roku 1935), schémata i grafy – například znázornění soustavy orgánů vládní a výkonné moci v ČSSR, tabulka spotřeby nejdůležitějších potravin na obyvatele za rok, graf vyplacených dávek důchodového zabezpečení v miliardách Kč aj.⁷⁹ Učebnice se shodují i v umístění kontrolních otázek na konci každé kapitoly. Otázky se vztahují k obsahu učiva, žáci měli povětšinou něco vysvětlit, či se nad něčím zamyslet: „1. Vysvětli, co je třídní boj. 2. Za jakých podmínek se může proletariát osvobodit od vykořisťování? 3. Vysvětlete, co rozumíte pod pojmem marxismus-leninismus.“⁸⁰

Z hlediska formy nám bude tato učebnice více připomínat ty, na které jsme zvyklí. Stále převažuje souvislý text a nevyskytuje se zde ani žádný obrázkový materiál, jenž by stimuloval žákovy psychické funkce, na druhou stranu se letopočty a důležité informace (např. práva a svobody socialistického zřízení)⁸¹ uvádějí v bodech a jsou ohraničené, což je pro žáky přehlednější při učení. Učebnice je, stejně jako předchozí, výrazně prakticky zaměřená, a to především na žákův život v socialistické republice a na jeho politickou angažovanost v rámci KSČ.⁸²

Zaměříme se nyní na obsah a formu psaní učebnice. Zde upozorníme na výrazně se uplatňující komunistickou ideologii, která prostupuje celým tímto didaktickým dokumentem. To nám ostatně ukazuje již samotný obsah, z něhož je patrné, že občanská výchova v tuto dobu sloužila k propagaci socialismu a Sovětského svazu – měla žáky poučit

⁷⁷ CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.). s. 25

⁷⁸ Tamtéž, s. 45, 120, 129

⁷⁹ Tamtéž, s. 68, 101, 95

⁸⁰ Tamtéž, s. 39

⁸¹ Tamtéž, s. 80

⁸² CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.).

o jeho historii, vývoji a o jeho údajném prospěchu pro obyvatele naší republiky. Celá učebnice je koncipovaná subjektivně a žákům je nabízen pouze jednostranný pohled na danou situaci, což je patrné na několika příkladech: buržoazie jednoznačně označována za zrádce, idealizace V. I. Lenina, úspěch Vítězného února aj.⁸³ Takovýchto příkladů je učebnice plná. Druhý díl učebnice se již nevěnuje historii a vývoji režimu, nýbrž uplatnění socialismu v běžném životě. V první kapitole 2. dílu, který nese název *Vědecký výklad přírody*, autor sice začíná fyzikálními a astronomickými poznatky nejstarších civilizovaných krajín jako Egypt, Babylonie, Čína a Indie, brzy však svou pozornost opět obrátí k sovětským vědcům či k myslitelům podporujících režim. Stejný postup uplatňuje i v následujících dvou kapitolách – *Vědecký výklad společnosti, O socialistické kultuře*. Povšimněme si rozdílu mezi touto a prvorepublikovou učebnicí – v prvorepublikové učebnici se velká část zabývala národní hrdostí, láskou k vlasti a státními symboly; tato komunistická učebnice spíše naopak vede žáky k hrdosti na Sovětský svaz, socialistické zřízení a na KSČ, o státních symbolech se v učebnici nepíše vůbec. Učebnice se snaží z žáků vychovat zodpovědné, zdravé a platné občany ČSSR.⁸⁴ Můžeme říct, že učebnice uplatňuje metodu zvanou brainwashing – *Pedagogický slovník* tuto metodu zařazuje k indoktrinaci, již definuje jako „*formy ovlivňování skupin nebo jedinců, kteří by sami dobrovolně a po kritickém zhodnocení jim vnucované postoje, způsoby myšlení a jednání nepřijaly. Využívají ji hodně právě totalitní režimy, ale i sektářské skupiny.*“⁸⁵ Další rozdíl mezi již zpracovanými učebnicemi je v užití tvořivého psaní. Zatímco v prvorepublikové učebnici se tento způsob uplatňoval hojně, v této učebnici ho nenalezneme.⁸⁶

Shrneme-li – v učebnici převažuje základní text, jenž je občas obohacen textem doplňujícím. Procento uplatnění mimotextových složek ve formě grafů, tabulek a schémat je zde vyšší než u předchozí učebnice, což ji činí pro žáky přehlednější. Z obsahově

⁸³ CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.). s. 29-35

⁸⁴ Tamtéž, s. 191

⁸⁵ PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003, s. 84. ISBN 80-7178-772-8. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:0c3baf0-0f52-11e3-a616-5ef3fc9bb22f>

⁸⁶ CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.).

formálního schématu zde nacházíme značné množství kontrolních úloh, jež byly často ideologicky zabarveny. I pro tuto učebnici je typická vysoká koherence textu – kapitoly na sebe logicky navazují. V rámci koncepčně ideového schématu ustupuje do pozadí tvůrčí psaní. Uplatněnými funkcemi jsou v tomto případě především funkce formativní, systematizační, výchovná, kontrolní a přesvědčovací.⁸⁷

2.4 SOUČASNÁ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY

Po pádu komunistického režimu došlo v naší zemi k určitým změnám ve školství. Vznikly nové typy škol, školy získaly pravomoc vytvářet si vlastní vzdělávací program a proběhla kurikulární reforma. To vše zmiňuji v teoretické části v kapitole o současné podobě občanské výchovy. Neměli bychom opomenout fakt, že 1. ledna 1993 byla vyhlášena Česká republika jakožto samostatný stát – tato učebnice se tedy od předchozích liší v tom, že je zaměřená pouze na české území.

Za příklad učebnice nezatížené žádnou ideologií jsem zvolila učebnici občanské výchovy pro základní školy a víceletá gymnázia. Konkrétně je tato učebnice určena pro 8. třídu ZŠ.⁸⁸

Učebnice je rozdělena na šest rozsáhlejších kapitol – *Osobnost, Psychické procesy a stavy, Člověk v sociálních vztazích, Hospodaření, Právní minimum, Základy práva v ČR*. Již v obsahu pozorujeme určité shody s předchozími učebnicemi – člověkem a hospodařením se zabývaly všechny tři učebnice, prvorepubliková učebnice se navíc věnovala i státním symbolům. V této nejnovější učebnici je již zřejmý kladený důraz na psychickou stránku člověka.⁸⁹

Na rozdíl od předchozích učebnic se zde vyskytuje pouze nezbytné množství základního textu. Na začátku učebnice žáka vítá přátelský úvod (vysvětlující text), jenž je směřován přímo na něj, mimo jiné se také dozví, co vše mu učebnice nabízí. Pod úvodem jsou zobrazeny symboly užívané napříč učebnicí, ty značí např. úkol pro chytré hlavy,

⁸⁷ CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.).

⁸⁸ URBAN, Michal; FRIEDEL, Tomáš; KRUPOVÁ, Tereza; JANOŠKOVÁ, Dagmar a ONDRÁČKOVÁ, Monika. *Občanská výchova 8. I*. Plzeň: Fraus, 2013. ISBN 978-80-7238-899-8.

⁸⁹ Tamtéž.

souvislosti, odkaz do interaktivní učebnice, úkol, jinou aktivitu nebo test v interaktivní učebnici.⁹⁰ Po stranách jsou v učebnici uvedeny doplňující informace, zajímavosti, otázky k zamyšlení, citáty nebo úkoly.

Na první pohled se tato učebnice od dvou předchozích liší použitím mimotextových složek. Učebnice je barevná, přehledná, využívá ilustračního/obrázkového materiálu, barevného ohraničení, schémat (např. fungování trhu), tabulek (znázornění temperamentu), fotografií atd. Učebnice je tak pro žáky poutavá, přehledná a stimuluje jejich psychické funkce. Co se týče učebních úloh, na konci každé kapitoly se nachází závěrečné shrnutí, díky němuž si žáci procvičí a ukotví nově nabyté znalosti. Toto shrnutí neobsahuje téměř žádné otázky, nýbrž praktické úkoly – např.: „*Nakresli pyramidu právních norem podle jejich právní síly a označ jednotlivé úrovně této pyramidy. Zjisti, kdo jednotlivé právní předpisy přijímá.*“.⁹¹ Otázky jako takové se vyskytují v rámci celé kapitoly na postranní liště, stejně jako úkoly a aktivity. Díky takovému zpracování učebnice může být občanská výuka pro žáky vskutku zajímavá, jelikož podporuje skupinové projekty a diskuze. Učebnice je, stejně jako prvorepubliková a komunistická, prakticky zaměřená, což je zásluhou právě úkolů a otázek, které se často dotazují na žákovy osobní zkušenosti. Žák tak učivo rychleji pochopí, když si ho spojí se svou vlastní zkušeností.⁹²

Pokud se zaměříme na formu psaní, souvislý text se kombinuje se psáním v bodech. Vezmeme-li v úvahu velké množství obrázků, fotografií a dalšího ilustračního materiálu, textu není nikdy tolik, aby během jeho čtení ztratil žák pozornost. Učebnice je psána objektivně, po více než čtyřiceti letech se ve školních učebnicích neuplatňuje žádná ideologie. Neuplatňuje se ani tzv. tvůrčí psaní jako tomu bylo u prvorepublikové učebnice, v níž se pomocí příběhů vysvětlovala různá témata. Současná učebnice je psána věcně a s ohledem na věk žáků. Namísto vysvětlování témat na příbězích je látka demonstrována na reálných zkušenostech, které každé dítě dobře zná. Jako příklad můžeme uvést

⁹⁰ URBAN, Michal; FRIEDEL, Tomáš; KRUPOVÁ, Tereza; JANOŠKOVÁ, Dagmar a ONDRÁČKOVÁ, Monika. *Občanská výchova 8. I.* Plzeň: Fraus, 2013. ISBN 978-80-7238-899-8. s. 4

⁹¹ Tamtéž, s. 67

⁹² Tamtéž.

následující citaci: „Každý máme o sobě určitou představu. Vytváříme si určitý obraz svého já a toho, jak působíme na ostatní...“⁹³

V závěrečném shrnutí je důležité zmínit, že oproti dvěma předchozím učebnicím je zde velké množství mimotextových složek, především ilustračního materiálu. V učebnici lze najít všechny tři typy textu. Učební úlohy, jež mají často praktický a tvůrčí charakter, prostupují celou učebnici – tzn. v průběhu kapitoly i v jejím závěrečném shrnutí. Také v této učebnici je značná koherence textu. Tvůrčí psaní se zde nevyskytuje tolik, jako například v prvorepublikové učebnici, a to především proto, že je suplované ilustračním materiálem. Současná učebnice občanské výchovy plní funkci formativní, výchovnou, informační, systematizační a sebevzdělávací. S výjimkou drobných rozdílů tak všechny zpracované učebnice plní stejné funkce.⁹⁴

2.5 SYNTÉZA

V závěru praktické části si zhodnotíme výsledky hypotéz. Předpokládáme, že se projeví především dobový a politický vliv, jež nám ukáže vývoj, ale zároveň také závislost občanské výchovy na těchto proměnných.

První hypotéza zněla, že se v každé učebnici bude odrážet dobový historický a politický kontext. Tuto hypotézu považuji za potvrzenou, jelikož v prvorepublikové učebnici se promítá nedávná první světová válka (především v kapitolách o Ministerstvu národní obrany), také se zde vzhledem k vytvoření samostatného československého státu promítá národní hrdost a láska k vlasti. Komunistická učebnice je kompletně vystavěna na v té době panující ideologii. V současné učebnici se odráží demokratičnost a nezatíženost jednostrannými politickými názory, což odpovídá dnešní České republice, jež není pod nadvládou jiného státu.

Druhá hypotéza se týkala rozdílů ve vizuální stránce i ve způsobu psaní. Rovněž ji považuji za potvrzenou, byť ve vizuální stránce prvorepublikové a komunistické učebnice přílišné rozdíly nebyly, lišily se způsobem psaní. Učebnice z roku 1935 se vyznačovala tvůrčím psaní – využívala příběhů. Komunistická učebnice je již koncipovaná více výkladově

⁹³ URBAN, Michal; FRIEDEL, Tomáš; KRUPOVÁ, Tereza; JANOŠKOVÁ, Dagmar a ONDRÁČKOVÁ, Monika. *Občanská výchova 8. I.* Plzeň: Fraus, 2013. ISBN 978-80-7238-899-8. s. 12

⁹⁴ Tamtéž.

a tvůrčího psaní využívá minimálně. Markantně se od nich odlišuje současná učebnice občanské výchovy, pro níž je charakteristické vysoké množství ilustračního materiálu. Textu využívá pouze nezbytně, a to buď výkladovou formou, nebo příběhem, respektive příkladem ze života.

Třetí hypotéza, jež se týkala přítomnosti státních symbolů v každé z učebnic, se mi nepotvrdila. Prvorepubliková učebnice se státními symboly zabývá v kapitole týkající se státu. Kromě symbolů českých samozřejmě popisuje i symboly slovenské. Současná učebnice věnuje státním symbolům prostor v kapitole s názvem *Základy práva v České republice*, zde už jsou popsány pouze symboly české. Komunistická učebnice vyzdvihuje socialistické společenské zřízení, KSČ, práva a povinnosti občana ve vztahu k ČSSR, avšak neměla zájem na pěstování národní hrdosti, pokud neexistovala spojitost se socialismem.

Čtvrtá hypotéza se týkala pouze prvorepublikové učebnice a toho, zda v ní již bude patrný vliv Německa a nacistické ideologie. I tato hypotéza zůstává nepotvrzená. Kromě jedné hypotetické otázky („*Co by udělalo Německo, kdyby náš stát vypověděl všechny Němce? Co bychom udělali my, kdyby Německo vypovědělo všechny Čechoslováky?*“) jsem nenašla nic, co by poukazovalo na blížící se okupaci.

Pátá hypotéza se vztahovala k funkcím učebnic. Tvrdila, že všechny učebnice budou plnit formativní, výchovnou, sebevzdělávací a informační funkci. Tato hypotéza je potvrzená, jelikož funkci formativní a výchovnou plní každá učebnice občanské výchovy. Funkce informační by měla být obsažena v každé učebnici, i zde učebnice informuje žáky o něčem novém. Funkce sebevzdělávací se uplatňuje zejména v učebních úlohách, při nichž mají žáci něco zjišťovat v mimoškolním čase.

ZÁVĚR

V závěru práce můžeme konstatovat, že pro vývoj občanské výchovy byly klíčové tři, resp. čtyři (první republika, Protektorát Čechy a Morava, komunistické období, současnost) historické epochy, v rámci nichž došlo k důležitým proměnným, které ovlivnily nejen občanskou výchovu, ale i školství jako takové.

V období první republiky to byl určitě vznik samostatného československého státu. Nejdůležitějším rokem pro občanskou výchovu se stal rok 1922, během kterého byla prostřednictvím malého školského zákona ustanovena jako samostatný vyučovací předmět. Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 mělo na občanskou výchovu negativní dopad, jelikož byla během druhé světové války zrušena. K jejímu obnovení došlo až v roce 1945, po tomto roce se již stala nástrojem prosazování komunistické ideologie. Tak tomu bylo v menší či větší míře až do rozpadu Sovětského svazu v roce 1989. Dalším významným mezníkem se stal 1. leden 1993, kdy Česká republika nabyla samostatnosti. Nový stát se musel vypořádávat s řadou otázek a změn. Důležitou změnou pro školství se stala kurikulární reforma.

Analýza z praktické části bakalářské práce nám přiblížila podobu učebnic občanské výchovy, v nichž se promítají výše zmíněné události a situace. Hypotézy byly stanoveny se záměrem dokázat vývoj občanské výchovy a změny v jejích obsazích. V případě učebnic jako takových se prokázal progres v rovině grafické. Přestože vývoj předmětu byl prokázán, hlavní cíl zůstává stále stejný - vychovat z žáků uvědomělé občany orientující se ve světě a společnosti a zároveň občany znající svá práva a povinnosti.

Během zpracovávání bakalářské práce jsem se obohatila o spoustu nových informací, ať už z okruhu historického, pedagogického či metodologického při analýze učebnic. Zastávám názor, že pedagog by měl znát vznik a vývoj svých předmětů, obzvláště když se jedná o tak zajímavý proces jako v případě občanské výchovy.

RESUMÉ

V bakalářské práci jsme se obeznámili s vývojem občanské výchovy na území ČR od roku 1918 až do současnosti. Primárním cílem práce bylo doložit vývoj občanské výchovy.

K naplnění cíle se došlo pomocí informací z teoretické části a následné analýzy z části praktické. Před analýzou jsem si stanovila hypotézy, na jejichž potvrzení či vyvrácení lze vývoj předmětu doložit. Jejich výsledky jsou obsaženy v kapitole *Syntéza*. Samotná analýza byla realizována prostřednictvím zkoumání jednotlivých učebnic a porovnáváním je mezi sebou.

Dalšími cíli bylo uvést významné skutečnosti, jež dovedli občanskou výchovu až do její současné podoby, a provést již zmíněnou analýzu. Důležitým aspektem pro naplnění těchto cílů byla práce s učebnicemi občanské výchovy, zákony, reformami a Věstníky ministerstva školství.

Bakalářská práce může být přínosná všem těm, kteří se chtějí dozvědět více o vývoji českého školství v posledních letech a o důležitých meznících pro vývoj občanské výchovy. Vzhledem k tomu, že se bakalářská práce vyznačuje obecnějším pojetím, je zde prostor pro detailnější a odbornější zkoumání například v práci diplomové.

In the bachelor's thesis, we got acquainted with the development of civic education in the Czech Republic from 1918 to the present day. The main goal of the work was to document the development of civic education.

The goal was achieved using information from the theoretical part and subsequent analysis of the practical part. Before the analysis, I established hypotheses, the confirmation or refutation of which can be used to document the development of the subject. Their results are contained in the Synthesis chapter. The analysis itself was carried out by examining individual textbooks and comparing them with each other.

The other goals were to list the significant facts that led civic education to its current form, and to carry out the already mentioned analysis. Important aspect for the fulfillment of these goals was the work with civic education textbooks, laws, reforms and Bulletins of the Ministry of Education.

The bachelor's thesis can be beneficial to all those who want to learn more about the development of Czech education in the last hundred years and about important milestones for the development of civic education. Since the bachelor's thesis is characterized by a more general concept, there is an opportunity for more detailed and professional research, for example, in the diploma thesis.

SEZNAM LITERATURY**KNIŽNÍ ZDROJE**

CIPRO, Miroslav (ed.). *Občanská výchova pro 7., 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. ISBN (Brož.).

DEJMEK, Petr. *Občanská nauka a výchova*. Druhé vydání, úplně přepracované. V Praze: Státní nakladatelství, 1935.

DVOŘÁKOVÁ, Markéta, Zdeněk KOLÁŘ, Ivana TVRZOVÁ a Růžena VÁŇOVÁ. *Základní učebnice pedagogiky*. 1. Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5039-2.

Normální učebné osnovy pro obecné a měšťanské školy s českým vyučovacím jazykem a pro jednoroční učebné kursy, připojené k těmto měšťanským školám, v Čechách a na Moravě: výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 27. července 1939, č. 98.000-I. V Praze: Státní nakladatelství, 1939. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:d4bbad60-2105-11e4-8c14-5ef3fc9bb22f>

PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky*. 4. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0872-3.

PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:0c3bafef0-0f52-11e3-a616-5ef3fc9bb22f>

URBAN, Michal; FRIEDEL, Tomáš; KRUPOVÁ, Tereza; JANOŠKOVÁ, Dagmar a ONDRÁČKOVÁ, Monika. *Občanská výchova 8*. I. Plzeň: Fraus, 2013. ISBN 978-80-7238-899-8.

VALENTA, Milan a Univerzita Palackého. *Koncepce a tvorba učebnic*. Olomouc: Netopejr, 1997. ISBN 80-902057-8-X. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:feaff450-c67e-11e3-85ae-001018b5eb5c>

VÁŇOVÁ, Růžena. *Školský systém v českých zemích – vývoj a současný stav*. In: *Pedagogika pro učitele*. 2. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3357-9.

Věstník ministerstva školství a osvěty. Praha: Státní nakladatelství, 31.01.1946, 2(2). ISSN 1802-5064. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7c54563f-b392-421d-9c35-65bc2a25e231>

Věstník ministerstva školství, věd a umění. Praha: Státní nakladatelství, 12.08.1948, 4(14a). ISSN 1802-5072. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9f8f3960-e713-11ea-9a6f-5ef3fc9ae867>

Věstník ministerstva školství, věd a umění. Praha: Státní nakladatelství, 20.07.1951, **7**(20). ISSN 1802-5072. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c1ab3c30-e70c-11ea-8ce6-005056825209>

Věstník ministerstva školství a kultury. Praha: SPN, 10.02.1961, **17**(12). ISSN 1802-5099. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:fffdc420-e875-11ea-9a6f-5ef3fc9ae867>

Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury a informací. Praha: SPN, 20.11.1968, **24**(32). ISSN 1802-5102. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c48a2580-eee9-11ea-819e-5ef3fc9ae867>

INTERNETOVÉ ZDROJE

HORSKÁ, Viola. *Pojetí vzdělávacího oboru Výchova k občanství v RVP ZV*. Online. Metodický portál RVP.CZ. 2004. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/77/POJETI-VZDELAVACIHO-OBORU-VYCHOVA-K-OBCANSTVI-V-RVP-ZV.html>. [cit. 2023-11-21].

KLOČKOVÁ, Lenka. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. Online. MŠMT. 2013-2023. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>. [cit. 2023-09-06].

NĚMEC, Václav. *Formování československého státu (1918–1921)*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/formovani-ceskoslovenskeho-statu-1918-1921/>. [cit. 2024-02-26].

NĚMEC, Václav. *Nástup nacismu v Německu, příprava Německa na válku*. Online. Dějepis.com. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/nastup-nacismu-v-nemecku-priprava-nemecka-na-valku/>. [cit. 2024-02-26].

NĚMEC, Václav. *Světová hospodářská krize*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/svetova-hospodarska-krize/>. [cit. 2024-02-26].

NĚMEC, Václav. *60. léta v Československu, Pražské jaro 1968*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/60-leta-v-ceskoslovensku-prazske-jaro-1968/>. [cit. 2024-02-26].

NĚMEC, Václav. *80. léta, Sametová revoluce*. Online. Dějepis.com. 2024. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/80-leta-sametova-revoluce/>. [cit. 2024-02-26].

Normalizace. Online. Čt24. 2011. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/normalizace-227853>. [cit. 2024-02-26].

Období první republiky 1918–1938. Online. Vláda České republiky. 2008. Dostupné z: <https://vlada.gov.cz/en/urad-vlady/historie/obdobi-prvni-republiky-1918-1938-50549/>. [cit. 2024-02-26].

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Online. Praha: MŠMT, 2023.

Dostupné z:

https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2023/07/RVP_ZV_2023_zmeny.pdf. [cit. 2023-11-24].

RVP – Rámcové vzdělávací programy. Online. Edu.cz. 2022. Dostupné z:

<https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/>. [cit. 2023-11-15].

RYBA, Jiří. *Výchova občanská.* Online. Sociologická encyklopedie. 2018. Dostupné z:

https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/V%C3%BDchova_ob%C4%8Dansk%C3%A1?fbclid=IwAR3aqNySzeVku9oFCY0BY2tCMxATLDW_RHRI7R6Ezvl19vpm685VWSqXd2w. [cit. 2023-10-31].

LEGISLATIVNÍ DOKUMENTY

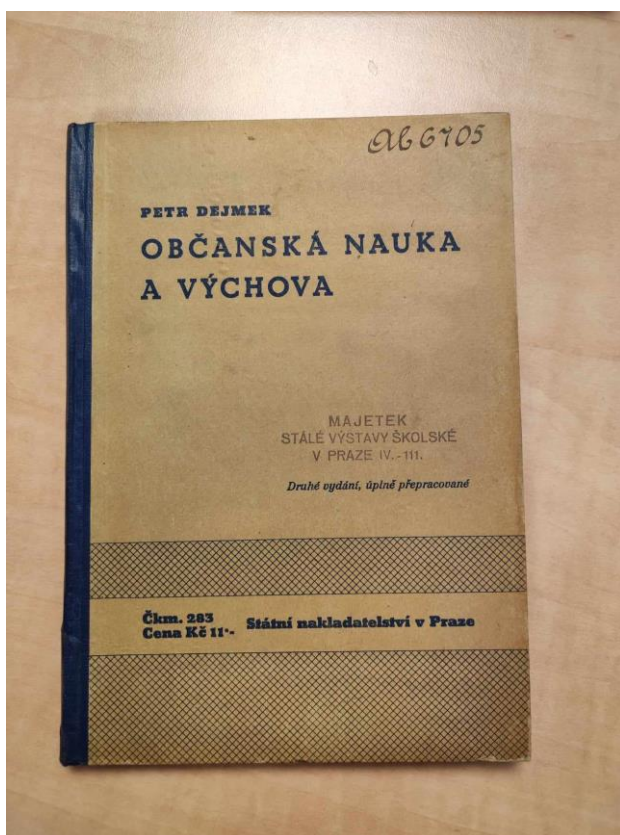
Kurikulární reforma. Online. Metodický portál RVP.CZ. 2011. Dostupné z:

https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogick%C3%BD_lexikon/K/Kurikul%C3%A1rn%C3%AD_reforma. [cit. 2023-11-15].

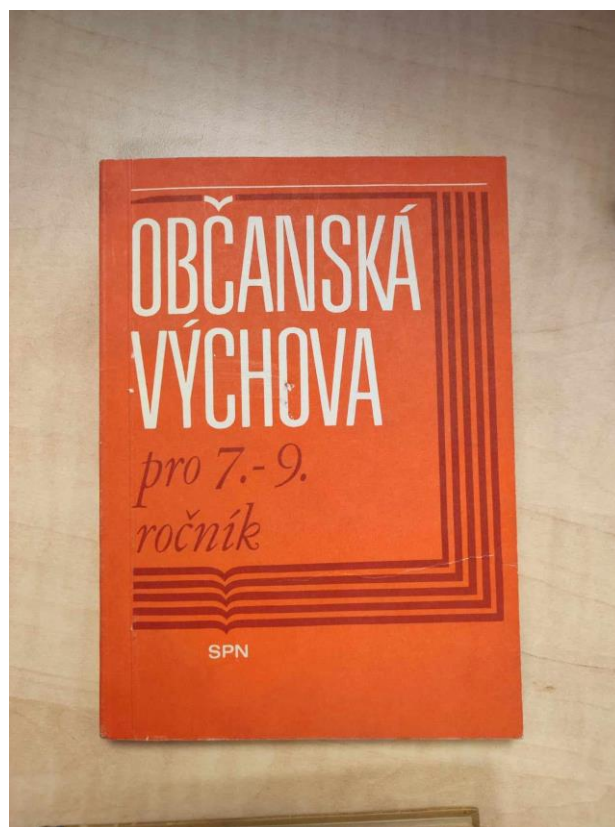
Zpráva výboru kulturního a rozpočtového o vládním návrhu zákona (tisk 3478), jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských. Online. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. 1922. Dostupné také z:

https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3768_00.htm. [cit. 2023-09-06].

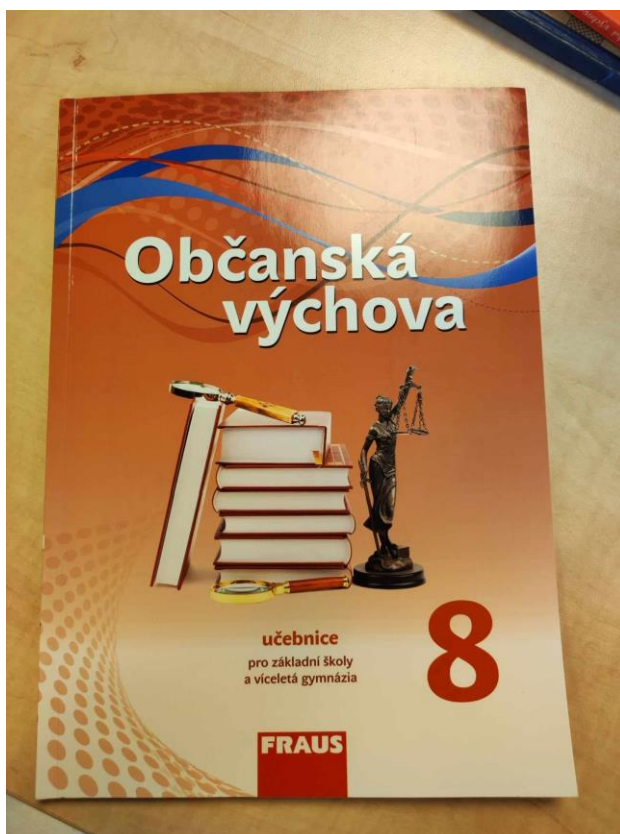
SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK, GRAFŮ A DIAGRAMŮ



Prvorepubliková učebnice občanské výchovy



Komunistická učebnice občanské výchovy



Současná učebnice občanské výchovy

PŘÍLOHY